

<https://doi.org/10.36007/4485.2023.55>

ZENE A MISSZIÓ SZOLGÁLATÁBAN 120 éve született Csomasz Tóth Kálmán

SÜLL Kinga¹

ABSTRACT

The subject of my essay is the work and service of Kálmán Csomasz Tóth, a Reformed pastor, music historian and hymnologist, born one hundred and twenty years ago, who worked within the framework of the church music mission. He was responsible for the editing of the 1948 Hungarian Reformed hymnbook. This songbook is a reform hymnal, from which the new Reformed hymnal of 2021 draws, and even carries on its musical tradition. The purpose of this essay is in short introduce the musical work of Csomasz, to describe his most important works, to discuss the circumstances and principles of the creation of the Hymnal of 1948, and to briefly discuss its influence on the new hymnal.

KEYWORDS

church song, hymnbook, renewal, Csomasz Tóth Kálmán, Reformed

BEVEZETŐ

2021-ben megjelent az új református énekeskönyv. Sokan várták, vajon milyen lesz? Betölti-e az igényeket? Teljesen megújul, vagy csak némileg lesz más? Megszólítja-e a gyülekezet minden rétegét? Fogjuk-e szeretni? Vajon benne lesznek-e a kedvenc énekeink? Vajon a misszió szolgálatába tud-e állni? Megszólítja-e a fiatalokat? Más lesz, mint az előző? Hoz-e új reformot? Lesz-e belőle reforménekeskönyv?

A reforménekeskönyv már megszületett, pontosan 74 évvel ezelőtt. A 48'-as énekeskönyvünk már meghozta a változást, mivel újra ott van benne az az értékes zenei anyag, melyet az előző évtizedek „szakértői“ elhagytak belőle. „*Énekeskönyvünk feladata 1948-ban nem lehetett más, mint hogy az 1806-ban elvetett reformátori hagyomány továbbvitelével mutasson utat az egészséges folytatásra.*“^[1] Ezért 2022-ben, amikor már egy éve a kezünkben tarthatjuk az új református énekeskönyvet, semmiképpen sem felelkezhetünk meg arról a személyről, aki az előző énekeskönyv megjelenésében oroszlánrészt vállalt, hiszen Csomasz Tóth Kálmán neve szorosan összekapcsolódik az 1948-49-ben megjelent magyar református énekeskönyvvel, aki az idei évben éppen 120 éve született. Az új énekeskönyv szükséges megjelenése kapcsán idézzük újra Csomasz Tóth Kálmánt: „*Egészséges életet élő és a közműveltségi foknak és a kollektív igénynek megfelelő énekeskönyv élettartama 30-50 év. Hamarabb újítani felesleges, tovább életben tartani pedig az élő holttestté válásának veszélyével jár*“^[2].

Minél jobban belemerülünk az új énekeskönyvünkbe, annak tanulmányozásába, rá kell, hogy jöjjünk, a mostani énekeskönyv előfutára, próbaénekeskönyve éppen a 1948-as Csomasz Tóth Kálmán féle énekeskönyv volt. Ő volt az, aki a *nagy elhajlásra* (zenei, teológiai) reagálva sok mindenben újított és reformált, s ezzel megalapozta mindazt a törekvést, amit a 2021-es új énekeskönyvünk tovább folytathatott.

¹ Mgr. Süll Kinga, PhD. Selye János Egyetem – Református Teológiai Kar, Szlovákiai Református Keresztyén Egyház – Egyházzenei Osztály, sullk@uj.s.sk

Életrajzi adatok

„...az igazság szeretetének és az ember szeretetének olyan egyenrangúsága, melyet Csomasz Tóth Kálmán egész életében és munkásságában megtapasztalhattunk. Szelídségében nem volt megalkuvás, szilárdságában pedig nem volt semmi személyes győzni akarás“ [3].

Csomasz Tóth Kálmán 1902. szeptember 30-án született Tapolcafőn. Édesapja református kántortanító volt, aki nem utolsó sorban népzenei is gyűjtött. Kálmán 1912-1920 között a Pápai Kollégiumban járt gimnáziumba. Itt tanult teológiát, majd az USA-ba került ösztöndíjasként. Később Budapesten magyar-angol szakos hallgató lesz. Kaposvárott vallástanár, majd lelkészként Sárkeresztesen, majd Csurgón, s később missziós lelkészként tevékenykedik. 1950-ben megszületik legjelentősebb műve *A református gyülekezeti éneklés*, mely a Református Egyházi Könyvtár XXV. kötete. 1952-től a Budapesti Református Teológiai Akadémián oktató.

Kutatási területei:

- a 16. századi protsztáns graduálok, melyben szakmailag jelentősen együttműködött Dr. Bárdos Kornél katolikus szerzetessel,
- 16 - 18. századi népelemek,
- hazai és nemzetközi hymnológiai kutatások,
- népzenei és irodalomtörténeti kutatások.

A számtalan szakmai cikk és tanulmánya mellett 1971-ben megjelent a *Dicséjétek az Urat! – tudnivalók énekeinkről*, melyben himnológiai jegyzetek találhatók a 48'-as református énekeskönyvhöz.

A református korálkönyvben található 116 dallam feldolgozása is Csomasz munkája (CSTK). Tanítványai kérésére gyakran komponált egyszerűbb férfikari letéteket – elsősorban temetési alkalmakra –, és 3-4 szólamú korálfeldolgozásokat. Közel ötven kisebb kórusművet is komponált, melyet szívesen énekelnek a gyülekezeti kórusok. Mint tanár, ott volt a kántorképző tanfolyamokon. Rendszeresen adott elő a Tahi Egyházzenei Heteken Ádám Jenővel, Gárdonyi Zoltánnal együtt. 1974 óta tagja, 1977 óta pedig elnöke a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Bizottságának [4].

A 20. század megtisztulási folyamatai, zenetörténeti gyümölcsei

Ahogy a 20. században Kodály és Bartók kereste és kutatta a régi népzenei kincseket, úgy Csomasz Tóth Kálmán is vágyakozott a tiszta forrás felfedezésére. „Egyháza azzal bízta meg, hogy adjon új alapot a gyülekezeti énekgyakorlatnak“ [5]. Ő az új alapot elsősorban a 16. századi egyházzenei kutatásaiban vélte felfedezni, amikor is egy évtizeden keresztül szorgosan tanulmányozta és kutatta a régi magyar reformáció énekanyagát. Így kiforrott zenetörténész-ként hatalmas himnológiai ismerete leginkább éppen *A református gyülekezeti éneklés* kötetében bontakozik ki. Csomasznak ez a műve a 20. század legjelentősebb himnológiai gyűjteménye, mely azóta is alapkötetként szolgál akár egyházzenészek, kántorok, de teológusok tanulmányainak során.

Röviden beletekintve a könyv tartalomjegyzékébe, az alábbi témákban találunk szakmai eligazítást:

- Az egyházi éneklésről. Ének a Szentírásban. Az egyházi ének lényege, tárgya, fajtái. Ének az istentiszteleten.
- A gyülekezeti ének az egyház történetében. Ösegyházi gyakorlat. Gregorián. Középkor. Reformáció. Különböző népek énekeskönyvei.
- A magyar református gyülekezeti éneklés vázlatos története. A graduál énekeskönyvektől egészen az 1921-es énekeskönyvig.

- A genfi zsoltárok és a magyar református gyülekezeti éneklés.
- A gyülekezeti éneklés zenei sajátosságai. Zenei alapfogalmak. Egyházi hangsor. Dallam, hangjegyzírás.
- A gyülekezeti éneklés irodalmi formái. Reformáció előtt. Metrikus énekforma. Ballasa-vers. Német és szláv versalakok.
- Az énekeskönyv és a megújuló éneklés. Az énekeskönyv feladata, éneklés módja. Ébredési dallamok.
- Függelék: Útmutató és adattár a próbaénekeskönyvhöz. Szerzők. Származás.

Később, 1971-ben ebből a függelék részéből születik meg a *Dicsérvételek az Urat - tudnivalók énekeinkről* c. kibővített kötete, mely a 48'-as énekeskönyv énekeinek háttérébe ad betekintést, nyújt bibliai vonatkozásokat, történeti összefüggéseket.

Graduálkutatásait legfőképpen *A XVI. század magyar dallamai* c. könyve rögzíti, mely által élő kapcsolatunk lehet Balassi Bálint, Huszár Gál, Rimay János munkásságával.

Az *O wahres Wort* egy ötven ének tartalmazó énekgyűjtemény a magyar reformáció korából, melyet Csomasz Tóth Kálmán válogatott és fordított le nyersfordítással németre, majd Günter Rutenborn, potsdami német lelkész végezte el annak végleges fordítását és versbeszedését. A kiadás sokáig váratott magára, az éppen uralkodó politikai rendszer gátolta annak megjelenését. Végül 1983-ban jelent meg Tóth Károly püspök gondozásában. Ebből a kiadványból a jelenlegi német evangélikus énekeskönyvben két ének is szerepel: *Mely igen jó az Úr Istent dicsérni* és a *Paradicsomnak te szép élő fája*.

Később Csomasz szerette volna elkészíteni az énekeskönyv revízióját. Ezt sajnos több minden, elsősorban a politikai akarat gátolta meg, de az *Ó- és Új* c. gyűjtemény mégis függelék-ként szolgálhatott a megjelent 48'-as énekeskönyvhöz, illetve később forrásanyaga lett az új 2021-es református énekeskönyvnek.

Csomasz Tóth Kálmán születésének 100. évfordulójára megjelent a *Hagyomány és haladás* c. kötet, melyben válogatott írásai kapnak helyet. Ez a két szó: hagyomány és haladás nagyban befolyásolta Csomasz motiváltságát, s valahol fokmérője lett az ő missziójának. A régi és az új kérdése nála örök téma. Elsősorban az 1960-70-es években megírt szakmai írásaiban használja nagy gyakorisággal e két kifejezést. „*Induljunk hát ki abból az alapvető igazságból, hogy nem az életkor, hanem az életrevalóság tesz valamit újjá vagy régivé. Ami nem avul el az idő múlásával, az örökké új marad akkor is, ha ezeresztendő, ami pedig változó értékű vagy silány, azt igen hamar megunjuk*“ [6].

A Szentírásban gyakran olvasunk „új“ énekekről, melyet Isten tölt be és elevenít meg a az Ő Lelke által. Nem feltétlen új, ma született, mai divatú énekről van szó. Természetesen lehet az is, de az új énekeket az idő úgyis megrostálja. Nem véletlen, hogy Csomasz egy ilyen egészséges rostáláson engedi át az elmúlt századok énekeskönyveit, és arra jut, hogy szükség van az újra. Az új régire. Csomasz amikor felülvizsgál egy ének, egyszerre nézi annak szövegét és dallamát. Ahogy Kálvinnál, úgy Csomasz Tóth Kálmánál is a szentírási szövegek foglalják el a legkiemelkedőbb helyet, így az ószövetségi Zsoltárok, legyen az énekelt genfi dallamként vagy gregorián zsoltártónusként, de akár a 16. századi zsoltárparafrazisok kedvelt dallamaiként. Csomasz Krisztusközpontú teológiája révén kimondja: „*Az ének ... hallhatatlan voltának titka az, hogy Isten szólaljon meg benne. Isten pedig legtisztábban, legszívhezszólóbban Krisztus beszédében szólal meg*“ [7].

Csomasz Tóth Kálmán énekeskönyve

Az ún. *fekete énekeskönyvet*, melyet az idősebbek egyszerűen *zsoltárként* is emlegetnek, 48'-as énekeskönyvnek is hívjuk. Nem célozom részletesen bemutatni, tárgyalni e kiadványt, csupán

arra szeretnék rámutatni, hogy milyen történelmi, egyházéleti előzményei voltak a megszületése körül.

Hamar István 1959-64 között volt a Budapesti Református Teológiai Akadémia hallgatója, ahol „Kálmán bácsi” professzorként tevékenykedett. „*A teológiai órákon beavatott bennünket az énekeskönyv szerkesztésének koncepciójába. Elmondta, hogy böjtnek és diétának szánta, hogy visszataláljunk a saját gyökereinkhez, amelyekből újra lehet sarjasztani a magyar egyházzenei, illetőleg a református egyházzenei kultúrát... Ezeket a gyökereket újra meg kell ismernünk, fel kell fedeznünk.*” [8]

A 48'-as református énekeskönyv megjelenésének előzményei:

- A református egyházban megújulási folyamatok zajlanak, erős belmisszió van jelen a gyülekezetekben. Megjelennek a *Hozsánna!* és a *Hallelujah!* énekeskönyvek, melyek a meglévő zsoltárok és dicséretok mellett felvesznek számos idegen eredetű éneket is.
- A teológia újra felfedezi a kálvinizmus tiszta reformátori tanítását, melynek hatására a zsoltárok újra előtérbe kerülnek.
- Előtérbe kerülnek az istentiszteleti rendtartás, a liturgia megújítására irányuló törekvések, melyek által zeneileg is gazdagodhat, énekeiben megújulhat istentiszteletünk.
- A magyar zenei- és irodalmi élet megerősödik, visszatér gyökereihez (Kodály, Bartók).
- 1939-ben megjelenik a jugoszláviai énekeskönyv Árokháty Béla gondozásában [9].

Amikor egy új énekeskönyv elkészítése felmerül, fontos számba venni mindazokat az alapelveket, melyekhez mindvégig ragaszkodik annak szerkesztője. A következő táblázat azt a célt szolgálja, hogy össze tudjuk hasonlítani, milyen szerkesztési alapelveket tartott szem előtt a Csomasz Tóth féle énekeskönyv és melyeket az új református énekeskönyv

Csomasz Tóth Kálmán féle 48'-as református énekeskönyv alapelvei [10]:	A 2021-es református énekeskönyv alapelvei:
Hitvallási szempont – az énekeskönyv összeállítását nem befolyásolhatja más kegyességi irányzat, hanem csak Isten Igéje és a református hitvallásaink szelleme	Szentírási zsinórmérték
Gyülekezeti-kegyességi szempont – olyan énekek kerüljenek bele, melyet az egész gyülekezet együtt énekelhet, de énekelhető egyéni csendességben is	Az énekeskönyv alaphangja a közösségi éneklés, de helyet kap az egyéni megszólalás is
Közösségi szempont – a magyar gyülekezeteknek szánta, ezért elsődlegesen mint népünk anyanyelvére, magyar zeneiségre épül	Elsősorban magyar énekkincs, de kiegészül az európai protestáns énekörökséggel
Igei szempont - magvát a zsoltárok alkotják, mellette ugyanannyi dicséret és lelki ének kapjon helyet	A genfi zsoltárok megmaradtak és továbbra is törzsét képezik az új énekeskönyvnek, de kibővültek további zsoltárdicséretekkel, zsoltárparafrázisokkal

Irodalmi és zenei szempont - az énekek dallamban-szövegben egyszerűek, világosak legyenek	Egyszerű, világos, nem félreérthető szöveg és dallam
Minden esetben forrásmegjelölést kell alkalmazni	Minden esetben forrásmegjelölést kell alkalmazni
Az alkalmi énekek csökkentése, kivétel az év- és napszakokról, az ó- és újévről szóló énekek	További csökkentésre nem törekszik
A dicséretes a Heidelbergi Káté szerinti csoportosítása	Új tartalmi, elrendezési felosztás, mely segíti a funkcionális használhatóságot
Folyamatos számozás	Új számozás, sávós rendszer az esetleges későbbi bővítések céljából
Az énekek dallama csak egyszer közölt, a továbbiakban hivatkozás történik az adott dallamra	Minden éneknél megtalálható a dallam
Az énekek folytatódnak a további oldalakon, sokszor kell lapozni	A tudatos tördelésnek köszönhetően az énekek éneklése közben nincs szükség lapozni
A zsoltárok alapegysége a negyed hang, sorok végén cezúrák	A zsoltárok alapegysége a fél hang, a sorok végén szünetjelek

Az új énekeskönyv csupán félszáz éneket hagy ki az előző Csomasz Tóth Kálmán-féle énekeskönyvből, de beemel további kétszáz éneket. Ezek főleg 16-17. századi evangélikus korálok a magyar és európai protestáns énekörökségből. A *Bibliaköri énekek* között találunk a különböző korosztály számára, vagy különböző gyülekezeti alkalmakon énekelhető énekeket.

Az egyházzene, az énekeskönyv és a liturgia megújulása szorosan összefügg. Ezt már Csomasz Tóth is megvillantotta, amikor az énekeskönyv megújulásának szempontjait veszi számba. Sajnos, az 1948-as (próba)énekeskönyvvel egyidejűleg nem született meg ez a liturgiai reform. A 2021-es énekeskönyv előkészítésénél tevékenykedő himnológiai bizottsággal egyidőben 2010-ben megalakult a liturgiai bizottság is. A két bizottság munkája egy ideig párhuzamosan haladt, és mindkettő látható eredményeket ért el a különböző kiadványokkal: *Reformátusok a kegyelem trónusánál, Lélekkel és értelemmel I., II.*, melyekben igyekeztek prezentálni az addig elvégzett munkát és kutatásokat. A megjelenés előtti utolsó években a két bizottság összevonásával sajnos a liturgiai kérdések háttérbe szorultak, minden koncentráció az új énekeskönyv kiadására irányult, így a liturgiai előkészítő munka részben lelassult, pedig az új énekeskönyv megjelenése csupán az új vagy megújított liturgiával töltheti be igazi küldetését!

BEFEJEZÉS

Egy új énekeskönyv megjelenése még nem garancia a zenei- és istentiszteleti élet megújítására. Ha nincs, aki megtanítsa, kísérje, vezesse az új énekeket, a kiadvány megjelenése csak önámítás. A kérdés az, tudjuk-e használni? Használni fogjuk-e református gyülekezeteinkben? Nézzük, mi történt a 48'-as énekeskönyv megjelenését követően. Az 50'-es években az iskolákat államosították, a jól működő kántor-tanítókat választás elé állították: vagy maradnak kántorok és tovább szolgálnak a gyülekezetekben, de akkor elveszítik munkahelyüket, vagy csupán állami tanítóként tevékenykedhetnek, elhatárolódva minden egyházi szolgálattól. Így a továbbiakban már nem volt mód arra, hogy az iskolákban az egyházi ének órán az új énekeskönyv énekeit megtanítsák a diákokkal. Azokkal a diákokkal, akik mindig a gyülekezet énekes magját alkották hosszú évszázadokra visszatekintve. *„Elkéstünk ezzel az énekeskönyvi reformmal – mondta sokszor szomorúan“* ^[11] Csomasz Tóth Kálmán.

Egyik tanítványa, Hamar István, aki az 50'-es évek ifjúsági konferenciáiról a következőket írja: *„Az egyházzene vonalán a legnagyobb élmény számomra az volt, hogy életemben itt találkoztam először a ritmikus és modális zsoltárénekléssel, és a régi magyar énekkel, mint gyülekezeti énekkel. Ezek az énekek akkor már régen benne voltak énekeskönyvünkben, de nem nagyon énekeltük őket. Énekeltük a régi énekeket az 1921-es énekeskönyv módján, énekeltük a hallelujákat és az ébredéses idők ránk maradt énekeit. A kottakép persze számomra is, mint minden kottaolvasó ember számára, világossá tette, hogy létezik egy másfajta éneklésmód és egy másfajta zenei anyag, de erről élményem addig még nem volt“* ^[12].

A kérdés ugyanaz most is, betölti-e küldetését az új református énekeskönyv? A misszió szolgálatába tud-e állni? Ki és mi a felelős mindezt?

IRODALOMJEGYZÉK

-
- [1] CSOMASZ, Tóth K., Dicsérvételek az Urat – tudnivalók énekeinkről. Budapest : Református Zsinati Iroda, 1971. 4 p.
- [2] CSOMASZ, Tóth K., Dicsérvételek az Urat – tudnivalók énekeinkről. Budapest : Református Zsinati Iroda, 1971. 7 p.
- [3] DOBSZAY, L., Vir doctus. ZSOLTÁR – A Református Egyházzene Munkaközösségének Lapja X. évfolyam 2003. összevont szám. Csomasz Tóth Kálmán emlékkonferencia Pápán. 1902-2002. 4 p.
- [4] CSOMASZ, T. K., Hagymány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születése 100. évfordulójára. Budapest : Cantio Bt, 2003. 20 p. ISBN 963 212 762 5
- [5] DOBSZAY, L., Vir doctus. ZSOLTÁR – A Református Egyházzene Munkaközösségének Lapja X. évfolyam 2003. összevont szám. Csomasz Tóth Kálmán emlékkonferencia Pápán. 1902-2002. 2 p.
- [6] CSOMASZ, T. K., Krisztus beszéde a gyülekezeti éneklésben. Csomasz Tóth Kálmán igehirdetési kézírata „1947. december“ keltezéssel. Forrás: Ráday Levéltár C/222. 4.d. Hagymány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születése 100. évfordulójára. Budapest : Cantio Bt, 2003. 21 p. ISBN 963 212 762 5
- [7] CSOMASZ, T. K., Krisztus beszéde a gyülekezeti éneklésben. Csomasz Tóth Kálmán igehirdetési kézírata „1947. december“ keltezéssel. Forrás: Ráday Levéltár C/222. 4.d. Hagymány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születése 100. évfordulójára. Budapest : Cantio Bt., 2003. 21 p. ISBN 963 212 762 5

-
- [8] HAMAR, I., Tanítványi emlékezés. ZSOLTÁR – A Református Egyházzeneszek Munkaközösségének Lapja X. évfolyam 2003. összvont szám. Csomasz Tóth Kálmán emlékkonferencia Pápán. 1902-2002. 1 p.
- [9] BÓDISS, T., Az 1948-as énekskönyv a református egyházi éneklés történetében. Egyházzenedoktori disszertációk. Bódi Tamás : 2008. 6-8 p.
- [10] CSOMASZ, T. K., Az énekanyag megrostálásának szempontjai (1943). Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születése 100. évfordulójára. Budapest : Cantio Bt., 2003. 27 p. ISBN 963 212 762 5
- [11][12] HAMAR, I., Tanítványi emlékezés. ZSOLTÁR – A Református Egyházzeneszek Munkaközösségének Lapja X. évfolyam 2003. összvont szám. Csomasz Tóth Kálmán emlékkonferencia Pápán. 1902-2002. 1 p.